

IZ SUVREMENIH TEKSTOLOŠKIH PROUČAVANJA GLAGOLJSKIH TEKSTOVA

Tanja Kuštović
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

U radu se predstavljaju tekstološka istraživanja hrvatskih glagoljskih spomenika od sredine 19. st. do današnjih suvremenih istraživanja. Pokazuje se kako je izgledalo nedavno provedeno istraživanje *Misala hruackoga* (1531) Šimuna Kožičića Benje i misala koji su mu prethodili. Na kraju je predstavljen novi kompjuterski program koji će omogućiti znanstvenicima da sustavnije i kvalitetnije, te s većom statističkom točnošću utvrde kakav je jezik hrvatskih glagoljskih tekstova.

Ključne riječi: tekstološka proučavanja, glagoljica, filološke analize, kompjuterski program

Sačuvani hrvatski tekstovi bilo rukom pisani bilo otisnuti glagoljicom nastali su u razdoblju od 11. stoljeća (ako kao najstariji uzmemo *Plominski natpis*) sve do ovog našeg 21. stoljeća kada se glagoljica upotrebljava u različite suvremene svrhe.¹ Već iz same brojke, a riječ je o čitavom jednom tisućljeću, može se naslutiti da je broj tih tekstova velik, bez obzira na to što glagoljica nije bila jedino pismo kojim su Hrvati kroz to vrijeme pisali. Prije nego što

---

¹ Naravno, funkcije su tih tekstova različite: od nekadašnjih liturgijskih, književnih, pravnih tekstova do današnjih reklamnih i onih koji žele podsjetiti na tradiciju.

prikažem povijest tekstoloških proučavanja glagoljskih spomenika, potrebno je podsjetiti na određivanje tekstologije odnosno kritike teksta kao pomoćne filološke discipline koja se bavi proučavanjem književnog ili znanstvenog rukopisa, odnosno teksta radi utvrđivanja njegove povijesti i autentičnosti. Funkcija tekstologije opremanje je tekstova podacima radi objavljivanja i drugih istraživanja (Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002: 1313).

U to kako su se provodila tekstološka proučavanja glagoljskih spomenika detaljno nas je uputio profesor Eduard Hercigonja. Još u knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige* (1983) on u predgovoru kaže da je potrebno dublje i šire nego što je to učinjeno do pedesetih godina dvadesetog stoljeća zadrijeti u složenu problematiku jezika srednjovjekovnih kodeksa i otkrivati u njima elemente hrvatskog književnojezičnog kontinuiteta, baviti se pitanjima ortografije, koja su do tada ostala netaknuta, te područjem stilematike starih tekstova. U toj knjizi Hercigonja objašnjava kako se hrvatskoglagoljsko srednjovjekovlje proučavalo u književnoj historiografiji od 1850. do 1970. godine. Metodologija se u prvom razdoblju (50-ih godina) temeljila na skupljanju i izdavanju izvora kao pripremnom stupnju koji prethodi filološkoj analizi i sveukupnoj sintezi. Nakon dostignute kvantitete prelazi se na novu istraživačku kvalitetu, a to uključuje nekoliko segmenata: književnopovijesno usustavljivanje i kritičku estetičko-vrijednosnu prosudbu onoga što je bilo raspoloživo (Hercigonja 1983:13). U tom je vremenu započela filološka, pozitivistički monovalentna metoda interpretacija pojava.² Tekstološko-kritičkim izdanjima hrvatskoglagoljskih spomenika bavili su se nakon toga mnogi istraživači, i strani i domaći, a ovom ću prilikom spomenuti samo odabrane radove njih nekoliko. Jedan od njih bio je Josef Vajs. Njegovi znanstveni radovi obuhvaćaju tekstološke analize (što u prvom redu podrazumijeva biblijski sadržaj), povijesno-liturgijske, jezične i paleografske analize. Priredio je nekoliko kritičkih izdanja starozavjetnih biblijskih knjiga iz naših glagoljskih rukopisa.³ Na temelju morfoloških, sintaktičkih i leksičkih osobina proučavanih tekstova donosi zaključke o starosti rukopi-

² Hercigonja 1983: 11–121. On u radu predstavlja istraživanja: Ivana Broza, Đure Šurmina, Matije Murka, Dragutina Prohaske, Franja Poljanca, Vatroslava Jagića, Ivana Milčetića, Tome Maretića, Rudolfa Strohala, Stjepana Ivšića i drugih.

³ Staroslavenska akademija u okviru je publikacije *Glagolitica* pokrenula seriju studija *Analecta Sacrae Scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis* u kojoj je Josef Vajs priredio starozavjetne biblijske knjige: Joba, Rutu, Ekleziasta i sedam od dvanaest malih proroka: Joela, Hošeu, Habakuka, Sefaniju, Hagaja, Zahariju i Malahiju. Danas se zna da je Vajs pripremao za objavljivanje ostalih pet malih proroka iz glagoljskih liturgijskih knjiga (Nazor: 2004: 25).

sa. Konkretno, u svom radu iz 1911. godine *Život sv. Klimanta pape u IV. vrbničkom misalu* Vajs donosi čitav tekst iz IV. vrbničkog misala transliteriran s glagoljice na ćirilicu, zatim istoimeni tekst na latinskom jeziku iz rimskog brevijara kako bi omogućio drugima da dalje istražuju ono što je on sam započeo (Vajs 1911: 565–571). Možemo reći da se jezična analiza temeljila na grafijskoj i fonološkoj analizi koja uključuje način bilježenja pojedinih glasova, uglavnom onih koji su na neki način problematični u smislu različitih načina bilježenja. Morfološka analiza uključivala je analizu različitih vrsta riječi dok su sintaktička istraživanja rijetka. Franjo Fancev u svom tekstu *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka* iz 1916. godine uspoređuje glagoljski i ćirilički Novi testament iz 1562/1563. godine te donosi jezične razlike u odnosu na druga naša protestantska izdanja (Fancev 1916a, 1916b). Za razliku od Vajsa koji donosi u svom tekstu tek kraći prikaz jezika gore navedenog teksta, Fancev nam detaljno podastire razlike u bilježenju glasova u glagoljskom i ćiriličkom izdanju Novog testameta, a budući da je za analizu uzeo i druga djela protestantske tiskare, on nam pokazuje i druga grafijska rješenja za iste glasove te rješenja koja se nalaze u latiničkim tekstovima koje je objavila ista tiskara u Urachu. Fancev je proučavao i akcente u posljednjem djelu hrvatske protestantske tiskare, u latinicom otisnutoj *Postili*, a to je analiza na koju se i danas rijetki odlučuju. Slijedi fonološka analiza distribucije grafema *jat* odnosno uvrštenosti refleksa staroga glasa *jat* (*el i*), analiza poluglasova⁴, ostalih grafema za vokale, *l* i *r* i drugo. Sve je detaljno dokazano primjerima. Ukazao je na glasovne promjene kao što su metateza, razvijanje sekundarnih suglasnika, gubljenje suglasnika u pojedinim pozicijama i pritom uspostavlja odnos prema čakavskim i štokavskim govorima. Možemo reći da je on u ovoj analizi pred čitatelja podastro činjenice pronađene u tekstu promatrajući u prvome redu važnost jezičnih značajki tih izdanja u kontekstu (unutrašnje) povijesti hrvatskoga jezika, sukladno svojoj golemoj filološkoj kompetenciji. U analizi morfoloških oblika Fancev je također vrlo detaljan. Proučava promjenjive i nepromjenjive riječi tako da donosi potvrde za pojedine oblike a zatim pokazuje kakvo je stanje u čakavskim govorima i štokavskom narječju, navodi koji oblici pripadaju staroslavenskom jeziku, a koji slovenskom. Sintaksi je posvetio nekoliko kraćih analiza uz napomenu da ona zahtijeva znatno više proučavanja nego što je on u prilici napraviti.

---

⁴ Ovdje više nije riječ o poluglasovima, nego o jerovima kao grafijskim/grafetičkim znakovima.

Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća dogodio se blag iskorak u proučavanju hrvatskih srednjovjekovnih glagoljskih tekstova. Istraživanja pojedinih tekstova više nisu tako intenzivna u svim gramatičkim pojedinoštima. Došlo je bilo vrijeme da se istraživači oslanjaju na provedene intenzivne opise i pokušaju usustaviti spoznaje svojih prethodnika. Naime ono što je dotad proučeno sada se navodi kao činjenica uz donošenje primjera, a proučavanja se proširuju dovođenjem analiziranog teksta u vezu s drugim tekstovima iz istog vremena i istih tipova tekstova, osobito vodeći računa o funkcionalnoj raslojenosti tekstova. Tako je Stjepan Damjanović u svojoj knjizi *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša* iz 1984. godine analizirao neli-turgijske tekstove iz 15. i 16. stoljeća te napravio usporedne analize na svim do sada spomenutim razinama. Takvo slojevito proučavanje donijelo nam je nove spoznaje o tome kako se mijenjalo shvaćanje glagoljaša o strukturi jezika koji je prikladan za knjigu, a osobito kako se jezik gramatički i leksički diferencirao s obzirom na funkcionalne registre. Uostalom, i sam autor ističe da je “probleme nastanka književnih jezika i njihova života u najstarijim razdobljima moguće započeti rješavati samo proučavanjem konkretnih tekstova, a zatim poredbenom analizom izdvojiti procese postupnog oblikovanja normi” (Damjanović 1984: 13).⁵

Na tragu su takvih poredbenih analiza i današnja tekstološka proučavanja hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih spomenika. Za razliku od dosadašnjih proučavatelja današnjima je utoliko lakše što im, bar načelno, mogu stajati na raspolaganju kompjutorski programi koji mogu olakšavati pretraživanje tekstova. Ovdje ću to pokušati detaljnije pokazati na primjeru tekstološkoga proučavanja jezika *Misala hruackoga* koji je otisnuo Šimun Kožičić Benja 1531. godine u svojoj tiskari u Rijeci.⁶ Analiza je napravljena u okviru projekta “Enciklopedija hrvatskoga glagoljaštva” na čijem je čelu bio Stjepan Damjanović, a rad je na projektom zadatku osmislio i vodio Mateo Žagar. Uz njih na njemu su sudjelovali i ostali članovi Katedre za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta

⁵ S obzirom na veliko nasljeđe staroslavenske tekstologije treba reći da sam Damjanovićeva istraživanja uzela kao primjer jer su nam ona poslužila kao jedan od uzora na temelju kojeg smo započeli projektna istraživanja jezika Kožičićeva *Misala hruackoga* i jezika tekstova koje su otisnuli hrvatski protestanti.

⁶ No pritom ne smijemo izgubiti iz vida i vrijedne projekte koji se provode u Staroslavenskome institutu (npr. izrada rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, istraživanje glagoljskih rukopisa nastalih u beramskom skriptoriju) i Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje (npr. izrada starohrvatskoga rječnika).

u Zagrebu: Ivana Eterović i Tanja Kuštović te Blanka Ceković iz Staroslavenskog instituta. Osim činjenice da je to naš prvi misal koji u svom naslovu ima naziv “hrvatski” (svi su dotad nazvani “rimskim” misalima), jezik ovog, kao i drugih Kožičićevih tekstova, vidljivo je različit od jezika drugih misala. Stjepan Damjanović je već ranije uočio “da Kožičićev jezik ima više elemenata narodnog jezika nego što ih imaju srednjovjekovni liturgijski kodeksi, pa ga je u okviru svoje podjele nazvao hrvatsko-staroslavenskim, dakle onim kojim se u srednjem vijeku pisala zbornička, beletristička, glagoljska literatura” (Žagar 2012: 112). Upravo ta činjenica da je liturgijski tekst pisan jezikom koji je odmaknut od jezika dotad otisnutih misala izazvala je naš interes za njegovo proučavanje. Dakle željeli smo ustanoviti u čemu je jezik Kožičićevog *Misala hruackog* drugačiji od jezika *Prvotiska misala* iz 1483. godine, *Senjskog misala* iz 1494. godine i *Misala Pavla Modrušanina* iz 1528. godine. Ovdje napominjem da nam je od tih misala u faksimilnom pretisku bio dostupan *Prvotisk misala* i *Senjski misal*, a kopije izvornika Kožičićevog *Misala hruackog*⁷ i *Misala Pavla Modrušanina*⁸ dobili smo zahvaljujući Staroslavenskom institutu u Zagrebu s kojima vrlo usko surađujemo i ovom im prilikom na tome zahvaljujem. Prvi zadatak bio nam je transliterirati glagoljski tekst Kožičićeva misala na latinicu kako bismo dobili cjeloviti tekst i predložak za analize koje će uslijediti. U fokus interesa postavili smo biblijske tekstove misala. Ovo je bila prva faza koja zapravo odgovara spomenutim glagoljskim analizama s početka dvadesetog stoljeća. Preostala tri misala nismo posebno transliterirali, već smo paralelnim kritičkim čitanjem bilježili razlike u odnosu na početni Kožičićev misal. Te su razlike različite prirode: grafijske, fonološke, morfološke, leksičke i sintaktičke. Sve su one pomno zabilježene na kraju svake stranice transliteriranog teksta. Kao oslonac poslužilo nam je kritičko izdanje rukopisnog *Hrvojeva misala* (1404) koje je izišlo 1973. godine. Taj je dio posla bio zahtjevan, ali nam je pružio i veliko zadovoljstvo posebno kad bismo uočili kakav, za ono vrijeme neobičan leksički odabir, bilo da je riječ o tome da se Kožičić odlučio za čuvanje naslijeđenog inventara bilo staroslavenskog bilo čakavskog sloja ili da je zamijenio pojedine riječi prim-

⁷ Signatura: F 251, Staroslavenski institut. Za Staroslavenski institut fotokopiju izradila Metropolitanska knjižnica u Zagrebu.

⁸ Signatura: F 255 Od lista 208., numeracija je nepotpuna i neujednačena, pa redosljed treba utvrditi točno prema tekstu. Stranice su složene prema uzorku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice, sign.: R 315a.

jerenjima u smislu lakšeg razumijevanja teksta. Cilj je takva izbora riječi bio s jedne strane da tekst bude čitateljima razumljiv (npr. kad mijenja lekseme *glagolati*, *murrom* leksemima *govoriti*, *mastiju*), a s druge strane Kožičić je nastojao zadržati staroslavenizme kao pokazatelje uzvišenosti. Vidljivo je to prilikom upotrebe staroslavenskih oblika zamjenica (*az*, *ego*)⁹, upotrebe participa¹⁰, a ponajviše u čestoj upotrebi čestice *že*¹¹.

U trećoj fazi naših kritičko-tekstoloških proučavanja krenulo se na konkretne analize i usporedbe. Tu više nije riječ o konstatiranju razlika – to je napravljeno u drugoj fazi. Ovdje je riječ o tome da se te konstatirane razlike prouče i da se utvrdi u kojim se kontekstima pojedini oblici javljaju te se pokušava dokučiti koji je uzrok takva jezičnog stanja. Da bismo to otkrili, dovodili smo Kožičićev tekst u odnos s Vulgatom kao predloškom. Nismo sa sigurnošću ustanovili je li Kožičić u namjeri da postigne podudarnost s Vulgatom i na sadržajnoj i na gramatičkoj razini sastavio novi prijevod, oslanjajući se pritom u znatnoj mjeri na rješenja iz starijih misala, ili je ipak riječ o redakciji. Takva višegodišnja proučavanja onih koji su radili kritičko izdanje *Misala hruackoga*, ali i drugih znanstvenika, rezultirala su većim brojem tekstova koji su objavljeni u znanstvenim časopisima (“*Fluminensia*”, “*Slovo*”, “*Slovène: International Journal of Slavic Studies*”, zbornici radova), a neposredno prije pisanja ovog teksta sakupljeni su i objavljeni u knjizi *Jezik Misala hruackoga* (2015)¹². Usto objavljen je i pretisak *Misala hruackog* i njegovo kritičko izdanje¹³. Nadamo se da će ove dvije knjige biti poticaj za daljnja tekstološka istraživanja ne samo Kožičićevih djela nego i naših ostalih glagoljskih spomenika, a s ciljem da saznamo više o hrvatskoj (književno)jezičnoj povijesti.

⁹ Istraživanja ličnih zamjenica u *Misalu hruackom* obavila je Tanja Kuštović (“Lične zamjenice u *Misalu hruackom* (1531) Šimuna Kožičića Benje” u: *Jezik Misala hruackoga* 2015: 81–100).

¹⁰ Upotrebu participa u *Misalu hruackom* proučavali su Ivana Eterović i Jozo Vela (“Sintaktičke funkcije participa u *Misalu hruackome* Šimuna Kožičića Benje” u: *Jezik Misala hruackoga* 2015: 151–170).

¹¹ Istraživanja upotreba čestica u *Misalu hruackom* obavila je Ana Kovačević (“Nepromjenjive riječi u Činu svetac, Kožičićeva *Misala hruackoga*” u: *Jezik Misala hruackoga* 2015: 197–216).

¹² *Jezik Misala hruackoga, Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)*. 2015. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

¹³ *Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje, latinička transliteracija glagoljskog izvornika s usporedbom jezičnih oblika prema drugim glagoljskim tiskanim misalima XV. i XVI. stoljeća*. 2016. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Sveučilišna knjižnica Rijeka.

Projekt jezičnih istraživanja izdanja Riječke glagoljske tiskare, s *Misalom hruackim* u fokusu, dobio je nedavno svoj logičan nastavak. Naime Hrvatska zaklada za znanost krajem prošle godine odobrila je financiranje istraživačkog projekta “Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. st.”.¹⁴ Projekt se provodi pri Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. Matea Žagara, a uz njega će na projektu raditi isti suradnici koji su radili na kritičkoj obradi Kožičićeva *Misala hruackoga* (Stjepan Damjanović, Blanka Ceković, Ivana Eterović i Tanja Kuštović). Cilj je projekta filološki obraditi jezik hrvatskih protestantskih pisaca koje je otisnula tiskara u Urachu kraj Tübingena od 1561. do 1565. godine. Pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu u suradnji s profesorom Mariom Essertom s Fakulteta strojarstva i brodogradnje i dvojicom njegovih studenata Jakovom Topićem i Jurajem Benićem osmišljen je računalni program koji bi trebao pomoći u jezičnoj analizi protestantskih, a nadamo se i drugih glagoljskih tekstova. Premda je izrada računalnih korpusa već umnogome uznapredovala, osobito onih standardnoga jezika (usp. npr. projekte koji se provode na Odsjeku za lingvistik u Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), u dijakronijskim istraživanjima hrvatskoga jezika – uz pojedine iznimke – njihova je primjena izvan puke digitalizacije teksta (odnosno pohrane njegove “računalne slike”) još uvijek prilično sramežljiva.

Na samom početku rada na projektu ovaj program primjenjujemo na nedavno objavljenoj transliteraciji Novog testameta.¹⁵ Rad je dobro započeti ovim tekstom zbog mogućnosti da se rezultati usporede s drugim obrađenim biblijskim tekstovima na mnogim razinama, od kojih su mnogi objavljeni i na internetu. Time se može lako provjeriti i učinkovitost našeg programa. Tekst je u program na zahtjev informatičara unesen u tabličnom obliku.

U rubrici *Preglednik* nalaze se transliterirani tekstovi po evanđeljima s komentarima koji se nalaze u originalu Novog testameta. Na dnu stranice nalazi se referenca na PDF-ove (u latiničkom i glagoljskom pismu).

U rubrici *Rječnik* s lijeve su strane tekstovi podijeljeni u skupove A i B. Takva je podjela potrebna da bismo mogli prilikom istraživanja izvoditi razne operacije koje su matematičke prirode, a korisne su za bibliološka i leksička istraživanja. Ovisno o tome što želimo proučiti, označujemo

¹⁴ Broj projekta: IP-2014-09-6415.

¹⁵ Novi testament I. dio (1562) 2013. i Novi testament II. dio (1563) 2015.

The screenshot shows the web2py interface for a word list. The main content area displays a table with the following data:

Br.	Riječ	Broj pojavaka	Reference	Oznaci
1	a	290	Matej	☐
2	abela	1	Matej	☐
3	abia	1	Matej	☐
4	abias	1	Matej	☐
5	abitud	3	Matej	☐
6	abraam	2	Matej	☐
7	abraama	2	Matej	☐
8	abraanom	1	Matej	☐
9	abraamov	1	Matej	☐
10	abraamu	1	Matej	☐
11	ada	2	Matej	☐
12	adam	1	Matej	☐
13	adama	2	Matej	☐
14	adamu	1	Matej	☐
15	adda	9	Matej	☐

tekstove koji nas zanimaju. Ako želimo uspoređivati jezične osobine Evanđelja po Mateju i Evanđelja po Marku, označit ćemo te tekstove i program će stvoriti rječnik riječi koje se u ta dva evanđelja nalaze. Ako označimo iz skupa A Evanđelje po Mateju, a iz skupa B Evanđelje po Marku i kao operaciju tražimo uniju skupova A i B znači da tražimo da nam označi sve riječi koje su zajedničke Evanđelju po Mateju i Evanđelju po Marku, neovisno o tome imaju li te riječi samo jedno, samo drugo ili oba evanđelja. Presjek će nam pokazati riječi koje su zajedničke i jednom i drugom evanđelju, a izostavit će riječi koje im nisu zajedničke. Tu su i druge operacije; možemo tražiti samo riječi iz skupa A, iz skupa B, riječi koje pripadaju skupu A bez da pripadaju skupu B, a onda i obrnuto, zatim riječi koje pripadaju ili skupu A ili skupu B. Ovo je vrlo korisna funkcija koja omogućava da uz pomoć programa jednostavno napravimo abecedarij pojedinih evanđelja, tj. dijelova Biblije, ovisno o našim interesima. Jednom sastavljen rječnik može se i spremirati i koristiti svaki put kad se vratimo istraživanju. Naravno, pri svim operacijama koje zadamo pojavit će se i broj koji pokazuje koliko se puta riječ u odabranim tekstovima pojavljuje. To će nam omogućiti

točno ustanovljivanje čestotnosti pojedinih riječi i oblika i tako omogućiti sustavniji i precizniji uvid u elemente koji sudjeluju u izgradnji književnoga jezika protestantskih izdanja.

Što još možemo postići uvidom u ovaj rječnik? Nakon što smo dobili popis riječi označujemo neku od njih, npr. *bog*, te vidimo da se ona u označenim evanđeljima javlja 43 puta. Tada će nas zasigurno zanimati u kojim se kontekstima ona nalazi u Evanđelju po Mateju; kliknut ćemo na nju i dobiti sve rečenice u kojima se riječ nalazi. Umjesto dugotrajnog “ručnog” zbrajanja postigli smo zbroj tek jednim pritiskom naredbe, uz oznaku stranice i retka u kojoj se riječ nalazi. Program će pronaći i prepoznati riječ čak i ako njezin dio prelazi u novi redak.

The screenshot shows a web browser window with the URL https://915595.pythonanywhere.com/NT1561/default/print/Reference?nota_id=2290382496382496382496384396381489638. The page is titled "web2py™" and shows search results for the word "bog".

Tablični prikaz retka: Ref. #9

Oznaka retka	Komentar	Tekst
		ljudi spaseno. K tomu dai Bog Otac nebeski ra-
		→ ljudi spaseno. K tomu dai Bog Otac nebeski radi

Podaci retka:

Stranica:	Redak:	Linkovi na originale:	
[9]	17	glagoljica.pdf	latnjica.pdf

Tablični prikaz retka: Ref. #10

Oznaka retka	Komentar	Tekst
25	2	Da ovi Bog je prva čovika Adama, i Evi

Podaci retka:

Stranica:	Redak:	Odlomak:	Linkovi na originale:	
[10]	25	2	glagoljica.pdf	latnjica.pdf

Idući je segment *konkordancija*. Konkordancija, kao što je poznato, podrazumijeva popis riječi s naznakom mjesta na kojima se ta riječ ponavlja u nekom djelu. Naizgled je to slično prethodno rečenome, ali omogućuje drugačiji način pretraživanja. Korpus se može pretražiti po ključnoj riječi, regularnom izrazu i po grupama (skupinama).

PRETRAGA PO KLJUČNOJ RIJEČI

The screenshot shows the web2py application interface. The main navigation bar includes 'PREGLEDNIK', 'RJEČNIK', 'KONKORDANCIJA', 'GRUPE', and 'POSTAVKE'. The 'KONKORDANCIJA' tab is active. The search interface is titled 'NAČIN PRETRAŽIVANJA:' and has three radio buttons: 'Po ključnoj riječi' (selected), 'Po regularnom izrazu', and 'Po grupi'. The search form contains the following fields:

- Riječ:
- Regularni izraz:
- Grupa:

Below the search form is a 'Pretraži' button. The results section is titled 'REZULTATI PRETRAŽIVANJA (pronađeno=1):' and contains a table with the following data:

Podaci retka	Tekst retka	Ref. #1
-1	takoje bude vazeto, ono ča ima: toga radi po prie	
Matej: str. 18A (25), 15. redak	likah im govorim , jere videći ne vide, i sliša=	
+1	jući ne slišaju, ni razumiju: tere ispunjuje se	

U pretrazi po ključnoj riječi treba unijeti odabranu *ključnu riječ* (npr. *govorim*) i program je nalazi u svim primjerima i pritom daje okolinu, tj. kontekst u kojem se ona javlja. Taj kontekst omogućuje da utvrdimo o kojem je točno obliku riječ. Kod ove je riječi jasno da je riječ u prezentu, ali to nije uvijek jasno kod mnogih riječi, npr. *vrime* – može biti i nominativ i akuzativ i vokativ. Tu su nam dobiveni podaci o retku u kojem se riječ nalazi, tj. redak prije i poslije, neophodni kako bismo dobili pravi kontekst riječi.

PRETRAGA PO REGULARNOM IZRAZU

The screenshot shows the web2py application interface. The main navigation bar includes 'PREGLEDNIK', 'RJEČNIK', 'KONKORDANCIJA', 'GRUPE', and 'POSTAVKE'. The 'KONKORDANCIJA' tab is active. The search interface is titled 'NAČIN PRETRAŽIVANJA:' and has three radio buttons: 'Po ključnoj riječi' (selected), 'Po regularnom izrazu', and 'Po grupi'. The search fields are: 'Riječ: [ ]', 'Regularni izraz: [?]', and 'Grupa: zamjenica [Odaberi]'. Below the search fields is a 'Pretraži' button. The results section is titled 'REZULTATI PRETRAŽIVANJA (pronađeno=83):' and displays three search results, each with a table of occurrences.

Podaci retka	Tekst retka	Ref. #
-1	v pravom' človečastvu po svitu hodil', pripovê=	Ref. #1
Matej str [2], 20. redak	dal', trpeti umi', i uskrsnul' spasenja naš ega	
+1	radi, kakovo va Nicenskoj verê pøjemo, tere pismo	

Podaci retka	Tekst retka	Ref. #
-1	Znajući tada mi, da takove cjele Bible, ni	Ref. #2
Matej str [4], 14. redak	staroga ni Novoga Testamenta, va ovomi našem	
+1	slovenskim' ili Hrvačkom' jaziku ne imate, listo	

Podaci retka	Tekst retka	Ref. #
		Ref. #3

Ta nam pretraga omogućuje da osim točno određene riječi dobijemo i druge riječi s istom osnovom; pritom moramo dobro znati definirati regularni izraz, a to je nešto u što nas moraju uputiti informatičari. Ako unesemo izraz *isus**, dobit ćemo pojavnice: *isus*, *isukrst*, ali i neke koje nam nisu u interesu, npr. *misu*. Taj regularni izraz omogućuje nam da pronađemo oblike koje bismo vjerojatno previdjeli. Pretraga po regularnom izrazu uključuje i pretragu po kraju ili sredini riječi, tj. po svim mogućim dijelovima riječi, pri čemu je potrebno poznavati sustav znakova koji omogućuju takva pretraživanja.

PRETRAGA PO GRUPAMA (SKUPINAMA)

Da bismo objasnili tu pretragu, potrebno je najprije objasniti kako skupina uopće funkcionira i kako je napraviti. Jedan od ključnih zadataka bit će nam osmišljavanje dobre funkcionalnosti skupina tako da svaku riječ koju nalazimo u tekstu razvrstamo u neku od njih. Želimo li napraviti skupinu *zamjenice* odabrat ćemo opciju *stvari grupu* > *zamjenice* > *popis riječi* > *slovo n* > *naš, naše, našem*; *m* > *mi, moi*. Te riječi označimo i prosljeđujemo ih u skupinu te na taj način u grupu *zamjenice* dodajemo sve riječi za koje smo odlučili da su zamjenice. U ovom programu nije potrebno zamjenicu već uključenu u koju grupu (npr. *moi*) ponovno uključivati kao zamjenicu svaki put kad na nju naiđemo u tekstu. Tek sad se možemo vratiti na konkordanciju i pretragu po grupama.

Pretraživanje slijedi po naredbama *odaberi* > *zamjenica* > *pretraži*, a kao rezultat dobit ćemo sve zamjenice koje su prije unesene u određenu skupinu. To nam omogućava da suzimo pretragu, da ne tražimo riječi koje

The screenshot shows a web browser window displaying the web2py application. The search results are as follows:

Pretraži: Riječ: Regularni izraz: Grupa:

REZULTATI PRETRAŽIVANJA (pronađeno=222):

Podaci retka	Tekst retka	Ref. #
-1	ga jesika, Milost, Mir, i vsako dobo	Ref. #1
Matej str. [1], 5. redak	od Gospodina Boga po Isus ir=	
+1	stu, prosimo.	
-1	krsťianinu da spasen' bude ni za dosta da on'	Ref. #2
Matej str. [2], 24. redak	listo ovu Istoriju ili Dijane od Isusa zna i ve-	
+1	ruje, nego potrebno jest vsakomu pametnu krsťi-	
-1	većni dobil. Da ćovjek oćito i tvrdo veruje	Ref. #3
Matej str. [3], 6. redak	Božim obćetom' od Isus krsťa, i Evangellju poima=	
+1	ni svetoga Ivana, va kom' Isuskrst ćesto oćito i	
Podaci retka	Tekst retka	Ref. #4

nas ne zanimaju. Što bolje odredimo grupu, to ćemo dobiti točnije rezultate za pretragu koja nas zanima, pa tako skupinu zamjenice možemo suziti na: posvojne zamjenice, osobne zamjenice, pokazne zamjenice itd, a tako će biti i s drugim vrstama riječi. I ovdje uz samu riječ dobivamo i kontekst koji nam omogućuje da ispravno sagledamo gramatičke oblike.

Kad budemo u bazu uključili sve dokumente koje podrazumijeva naša obrada protestantskih izdanja (*Artikuli, Postila, Spovid*), moći ćemo utvrditi razlikuju li se međusobno jezici ovih dokumenata, u čemu leži ta razlika, jesu li oni različiti u odnosu na druge dokumente nastale u ovom vremenu, a to sve omogućit će nam da steknemo detaljnije spoznaje o razvitku hrvatskoga jezika u 16. stoljeću.

Za kraj ovog dijakronijskog prikaza tekstoloških proučavanja glagoljskih spomenika donosim dio teksta Radoslava Katičića izgovorenog na skupu *Glagoljica i hrvatski glagolizam* iz 2002. godine:

Studij našega glagolizma, kako se pokazuje, treba tek staviti u pravi okvir. Treba mu otvoriti obzorja koja su se do sada pri radu na tom polju jedva i naslućivala.

Istraživanje hrvatskoga glagolizma zamašniji je pothvat nego se to na prvi pogled čini. A ono ne dobiva odatle samo na znatnosti, nego mu se tu postavljaju i novi zadaci, određuju istraživačka usmjerenja i perspektive, postavljaju mu se pitanja na koja valja tražiti odgovore. Kad se to jednom dobro shvati i potpuno usvijesti, nastat će u glagoljaškim studijima nova živost. Jasno će se pokazati da to nije samo vrlo ekskluzivna kabinetska učenost. Njezina šira kulturnopovijesna relevancija, a i bitna nacionalna važnost, već odavna načelno priznata, postat će još očitijom. (Katičić 2004: 14)

Profesor Katičić tako je prije trinaest godina najavio vrijeme koje nam je stiglo. Štoviše, današnja istraživanja uvelike su nadišla kompetencije samo filologa i proširila se na druga područja – pa i na informatička – i tek trebamo osmisliti, još intenzivnije i studioznije, kako se njima dobro okoristiti. Nadamo se da su i to neki od znakova spomenute “nove živosti”.

LITERATURA

- Damjanović, Stjepan. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Znanstvena biblioteka hrvatskog filološkog društva br. 15.
- Damjanović, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Fancev, Franjo, 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca XVI. vijeka. “Rad JAZU” 212, 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca XVI. vijeka. “Rad JAZU” 214, 1–112.
- Hercigonja, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2002. Zagreb: Novi Liber.
- Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*. 1973. Ur. Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić. Zagreb: Staroslavenski institut; Ljubljana: Mladinska knjiga; Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- Jezik Misala hruackoga*, Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.) 2015. Ur. Mateo Žagar. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Katičić, Radoslav. 2004. Proučavanje hrvatskoga glagolizma u okviru cjelovite kroatistike. *Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta*. Ur. Ana-Marija Dürrugl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija: 11–16.
- Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje, latinička transliteracija glagoljskog izvornika s usporedbom jezičnih oblika prema drugim glagoljskim tiskanim misalima XV. i XVI. stoljeća*. 2016. Ur. Mateo Žagar. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Sveučilišna knjižnica Rijeka.
- Misal hruacki Rijeka 1531.*, Signatura: F 251. Zagreb: Staroslavenski institut.

- Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje, Rijeka 1531*, faksimilno izdanje. 2015. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Sveučilišna knjižnica Rijeka.
- Misal Pavla Modrušanina*. Signatura: F 255, Zagreb: Staroslavenski institut.
- Misal po zakonu rimskoga dvora*. 1971. Zagreb: Liber, izdanja Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Mladost.
- Nazor, Anica. 2004. Izdavačka djelatnost Staroslavenskoga instituta. *Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta*. Ur. Ana- Marija Dürrugl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić: Zagreb-Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija: 25–35.
- Novi testament I. dio, (1562), latinički prijepis glagoljskog izvornika*. 2013. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište Maruševac, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga.
- Novi testament II. dio, (1563), latinički prijepis glagoljskog izvornika*. 2015. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište Maruševac, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga.
- Senjski glagoljski misal*, 1994. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Vajs, Josef, 1911. Život sv. Klimanta pape u IV. vrbničkom misalu, “Starine” 33: 565–571.
- Žagar, Mateo, 2012. Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*). “Fluminensia” 24:1: 111–123.

SUMMARY

MODERN TEXTOLOGICAL STUDIES OF GLAGOLITIC MONUMENTS

The paper presents the development of textological research of Croatian Glagolitic monuments from the mid-19th century to modern times. It explains the course of the recently conducted research of *Misal hruacki* (1531), written by Šimun Kožičić Benja, and of the preceding missals. Finally, it introduces new software that will enable higher statistical accuracy in determining the linguistic features of Croatian Glagolitic texts, thus resulting in the better quality of the research.

Keywords: textological studies, Croatian Glagolitic script, philological analyses, software